

Główne kierunki sprzedaży dusznickiego papieru w XVI i XVII wieku¹

Ostatnie lata przyniosły znaczący postęp w badaniach nad dziejami dusznickiego młyna papierniczego. Jednak opracowanie historii papierni bez określenia rynków zbytu wytwarzanego tu papieru pozostaje niepełne. Wszak głównym celem działalności młyna była produkcja specyficznych wyrobów, których tylko część zużywano na miejscu. W przeciwieństwie do wytworów innych zakładów działających w XVI i XVII wieku, produkty wytwarzane w młynie papierniczym nie były wyrobami pierwszej potrzeby. Wykorzystywała je wąska grupa osób do prowadzenia korespondencji, spisywania dokumentów lub utrwalania i powielania dzieł, na ogół o ponadczasowym znaczeniu. Dlatego arkusze trwały wiele dekad, a nawet wieków, wraz ze spisanyymi (lub wydrukowanymi) na nich informacjami i utworami. Wiele z tych arkuszy – dzięki temu, że stały się nośnikami ważnych treści – przetrwało do dziś w archiwach, kancelariach lub bibliotekach. Intensywne badania historyczne prowadzone w ostatnich dekadach polegają głównie na odczytywaniu i analizie treści dokumentów. Rzadko jednak towarzyszy im odczytywanie znaków wodnych ukrytych niemal we wszystkich arkuszach czerpanych do XIX stulecia. Dlatego zadanie ustalenia zasięgu wykorzystywania arkuszy z poszczególnych papierni wymaga oddzielnych badań.

Określenie obszarów zbytu papieru wytwarzanego w Dusznikach znajduje się w fazie początkowej. Warto jednak podjąć próbę podsumowania obecnego stanu wiedzy w tym zakresie, aby zaplanować kolejne przedsięwzięcia badawcze, niezbędne do oceny znaczenia dusznickiej papierni dla kultury hrabstwa kłodzkiego czy Śląska, dla ziem leżących dziś w Polsce, Czechach i Niemczech, a może nawet dla obszarów w innych, odleglejszych krajach.

¹ Za pomoc w dostępie do historycznych dokumentów i starodruków składam podziękowania: **ks. dziekanowi Romualdowi Brudnowskiemu** – proboszczowi parafii św. Bartłomieja w Kudowie-Czermnej, **o. Henrykowi Dereniowi** – kustoszowi Sanktuarium Matki Boskiej Bolesnej w Starym Wielisławiu, **Krystynie Drożdż** – szefowej Archiwum Państwowego we Wrocławiu Oddział w Kamieńcu Żąbkowickim, **Weronice Karlak** z Biblioteki Uniwersyteckiej we Wrocławiu, **Mieczysławowi Kowalce** – opiekunowi Archiwum Parafii Rzymskokatolickiej Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny w Kłodzku, **o. Józefowi Kucińskiemu** – proboszczowi parafii św. Małgorzaty w Starej Łomnicy, **ks. Jarosławowi Niteckiemu** – proboszczowi parafii Michała Archanioła w Lewinie Kłodzkim, **ks. prof. Józefowi Paterowi** – dyrektorowi Archiwum Archidiecezjalnego we Wrocławiu, **Marcie Zilbert** – dyr. Powiatowej i Miejskiej Biblioteki Publicznej w Kłodzku.

Papier przez wieki odgrywał znaczącą rolę w rozwoju edukacji, nauki, kultury i sztuki. Arkusze były narzędziem w kształceniu umiejętności pisma, a zapisane lub zadrukowane księgi stawały się źródłem wiedzy. Papier, służący artystom do spisywania dzieł, utrwalił ich twórczość. Młyny papiernicze sprzyjały zatem rozwojowi cywilizacji. Dusznicka czerpalnia papieru, działająca nieprzerwanie od połowy XVI wieku do początków XX stulecia, jak mało która europejska papiernia służyła rozwojowi kultury. Gdzie jednak pisano lub drukowano na arkuszach czerpanych w młynie nad rzeką Bystrycą Dusznicką? Na to pytanie trudno udzielić wyczerpującej odpowiedzi w świetle dzisiejszej wiedzy. Nie zachowały się żadne spisy klientów, na podstawie których można by określić terytorialny zasięg handlu dusznickim papierem, a odnalezione zapisy archiwalne pozwalają jedynie szacunkowo ustalić miejsca, gdzie trafiły dusznickie arkusze.

Próbie określenia odbiorców lub miejsc wykorzystania dusznickiego papieru mogą ułatwić między innymi znaki wodne, charakterystyczne dla epoki ręcznego wytwórstwa. W przypadku papieru z Dusznik sprawę ułatwia fakt, że niemal każdy arkusz wyprodukowany tu od XVI do XIX wieku posiadał znak wodny z postacią św. Piotra. Dotąd badania zasięgu występowania arkuszy z dusznickimi znakami wodnymi były prowadzone wrywkowo, przy okazji kwerend dotyczących innych zagadnień. W przeszłości liczni badacze dziejów dusznickiej papierni zwracali uwagę jedynie na treść dokumentów, a nie na papier i ukryte w nim znaki wodne.

Dusznicka papiernia rozpoczęła działalność przed 1562 rokiem². W pierwszym okresie istnienia młyna wytwarzane w nim arkusze wykorzystywano głównie do pisania, a dopiero z czasem również do drukowania³. Pierwszych klientów dusznickiej papierni należy zatem poszukiwać wśród osób, którym sztuka pisania była nieobca. Odsetek osób potrafiących korzystać z papieru był w XVI wieku stosunkowo niewielki. Do tej grupy należy zaliczyć duchowieństwo oraz nielicznych przedstawicieli stanu świeckiego. W klasztorach zakładano skrytoria, w których skrybowie ręcznie przepisywali księgi. Ludzie władający sztuką pisania byli obecni na dworach panujących, w kancelariach katedralnych oraz w otoczeniu możnych – duchownych i świeckich. Pisarze znajdowali zajęcie także w kancelariach miejskich przy spisywaniu dokumentacji działalności miejscowych władz. Początkowo jako materiał piśmienniczy wykorzystywano w nich pergamin, a papier – jako nośnik mniej trwały – znajdował zastosowanie do sporządzania mniej ważnych dokumentów lub pism⁴.

² R. Sachs, *Dusznicka papiernia i jej właściciele* [w:] M. Szymczyk, R. Sachs, R. Eysymontt, J. Bałchan, *Monografia młyna papierniczego w Dusznikach-Zdroju*, Duszniki-Zdrój 2018, s. 39.

³ Wynaleziona w latach 40. XV wieku przez Johanna Gutenberga technika druku za pomocą ruchomej czcionki na Śląsk dotarła już w latach 70. XV wieku, jednak we wrocławskich drukach sprzed 1592 roku dotąd nie stwierdzono arkuszy z dusznickimi znakami wodnymi. W Kłodzku – według Georgiusa Aeluriusa – pierwsza oficyna miała powstać w 1619 roku. Istnieją przypuszczenia, że wykorzystywano w niej papier z Dusznik.

⁴ *Sztuka pisania*, <<http://dawnepismo.ank.gov.pl>> – portal Archiwum Narodowego w Krakowie [dostęp: 10.04.2018].

Z czasem ważnym użytkownikiem papieru stały się parafie, w których zakładano i prowadzono księgi posług, będące dziś doskonałym źródłem ilustrującym dzieje poszczególnych miejscowości. Zapotrzebowanie na papier wzrastało dzięki coraz liczniejszym od czasów reformacji szkołom. Rozwój edukacji sprawiał, że stopniowo wzrastała liczba ludzi świeckich potrafiących władać piórem. Jednak przez kilka następnych stuleci szkoły ciągle dostępne były tylko dla nielicznych. Można zatem przypuszczać, że odbiorcami dusznickiego papieru w pierwszym okresie działalności młyna był magistrat Dusznik bądź dusznickie instytucje świeckie i kościelne. Najstarsze odnalezione do dziś arkusze ze znakiem wodnym przedstawiającym postać św. Piotra, zachowane w Archiwum Państwowym w Kamieńcu Żąbkowickim, pochodzą z lat 80. XVI wieku, a zostały na nich sporządzone rachunki szpitalnej kasy z lat 1584–1585⁵.

1. Znak wodny ze św. Piotrem w najstarszym zidentyfikowanym znaku wodnym dusznickiej papierni na dokumencie z lat 1584–1585, APWoKZ, *Akta Miasta Duszniki*, sygn. 42.

⁵ Archiwum Państwowe we Wrocławiu, Oddział w Kamieńcu Żąbkowickim [dalej APWoKZ], *Akta Miasta Duszniki*, sygn. 42.

W zasobach kamienieckiego archiwum można odnaleźć także inne dokumenty spisane na papierze czerpanym przez Nicolausa Kretschmera, właściciela papierni w latach 1562–1588, oraz jego syna Gregora, zarządzającego młynem w latach 1588–1619. Brakuje natomiast szesnastowiecznych dokumentów dusznickiego kościoła parafialnego, a najstarsza zachowana do dziś w zasobie Archiwum Archidiecezjalnego we Wrocławiu księga metrykalna Dusznik została założona dopiero w 1626 roku. Zawartość jej stanowią karty czerpane w papierni należącej wówczas do Samuela I Kretschmera⁶. Również druga siedemnastowieczna dusznicka księga wpisów metrykalnych została wykonana z papieru z miejscowego młyna⁷.

2. Znak wodny ze św. Piotrem w najstarszej zachowanej księdze posług kościoła parafialnego w Dusznikach, AA Wrocław, *Bad Reinerz, Księga metrykalna 1626–1698*, sygn. 655a

W XVI i XVII wieku klientami dusznickiej papierni stały się także leżące w hrabstwie kłodzkim okoliczne miasta oraz lokalne parafie, a wytwarzane tu arkusze wykorzystywano do sporządzania korespondencji, materiałów dokumentujących działalność władz municypalnych oraz dokumentów kościelnych. W zbiorach Muzeum Papiernictwa znajdują się przekazane przez Archiwum Państwowe we Wrocławiu arkusze wy-

⁶ Archiwum Archidiecezjalne we Wrocławiu [dalej: AA Wrocław], *Bad Reinerz, Księga metrykalna 1626–1698*, sygn. 655a.

⁷ AA Wrocław, *Bad Reinerz, Księga metrykalna 1699–1731*, sygn. 655b.

tworzone w dusznickiej czerpalni, posiadające pionową liniaturę – świadcząca o ich przeznaczeniu do sporządzania spisów urzędowych bądź parafialnych⁸. W kancelarii parafii w Starej Łomnicy, oddalonej od Dusznik o około 25 kilometrów, znajduje się założona w 1625 roku księga posług, której arkusze powstały w dusznickim młynie⁹. W kancelarii sanktuarium w Starym Wielisławiu zachowały się liczne księgi posług i dokumenty, które w większości powstały na arkuszach z Dusznik, a wśród nich księga prowadzona od 1663 roku¹⁰. Podobnie w archiwum parafii w Lewinie Kłodzkim znalazły się dokumenty sporządzone pod koniec XVII wieku na arkuszach czerpanych w dusznickim młynie¹¹. Zapewne z tego samego okresu pochodzą karty prowadzonej od 1705 roku księgi chrztów w parafii św. Bartłomieja w Cermnej, opatrzone znakami wodnymi z postacią św. Piotra, w wersji występującej na przełomie XVII i XVIII wieku¹². Dalsze gruntowne badania pozostałych ksiąg kościelnych, zdeponowanych w Archiwum Archidiecezjalnym we Wrocławiu, jak też przechowywanych do dziś w wielu parafiach, zapewne pozwoliłyby poszerzyć wiedzę na temat wykorzystania papieru z Dusznik do sporządzania dokumentacji kościelnej.

Ważnym odbiorcą dusznickiego papieru stosunkowo prędko stało się Kłodzko, przeżywające w drugiej połowie XVI wieku dynamiczny rozwój kulturalny. Papieru do pisania potrzebowały zapewne tutejsze klasztory oraz parafie różnych wyznań. Działający tu od XIV wieku zakon augustianów wyspecjalizował się w kopiowaniu ksiąg. Można zatem przypuszczać, że w drugiej połowie XVI wieku kłodzcy mnisi pisali na papierze czerpanym w Dusznikach. Dusznicki papier był wykorzystywany do tego celu również później. Do dziś zachowała się w zbiorach Biblioteki Miejskiej w Kłodzku przepisana ręcznie w drugiej połowie XVII wieku *Glaciographia*, w której część kart to arkusze znakowane filigranem z postacią św. Piotra¹³. Oprócz augustianów w XVI wieku działali w Kłodzku także joannici i franciszkanie, a pod koniec XVI wieku w miejsce rozwiązanego zakonu augustianów przybyli jezuita. W połowie XVI wieku miasto zostało zdominowane przez protestantów, którzy rozwinęli między innymi edukację, tworząc szkołę humanistyczną. W wyniku działań kontrreformacyjnych u schyłku XVI stulecia powstało gimnazjum jezuickie¹⁴. W Kłodzku

⁸ Niezapisane arkusze papieru z dusznickiej czerpalni z końca XVI lub początku XVII wieku, Zbiory Muzeum Papiernictwa w Dusznikach Zdroju, sygn. MD 971/12-20 AH.

⁹ Księga metrykalna z 1625 roku parafii Stara Bystrzyca, w zbiorach Rzymskokatolickiej Parafii w Starej Łomnicy.

¹⁰ Księga posług parafii Stary Wielisław, prowadzona w latach 1663–1725, w zbiorach Sanktuarium Matki Bożej Bolesnej w Starym Wielisławiu.

¹¹ Dokumenty z lat 1692–1696 na papierze czerpanym z Dusznik, w zbiorach Rzymskokatolickiej Parafii w Lewinie Kłodzkim, teczka dotycząca szkoły parafialnej.

¹² *Księga chrztów, ślubów, pogrzebów gmin: Cermna, Kudowa, Jakubowice, Pstrążna, Zdarek, Mała Cermna, 1605–1761*, w zbiorach Rzymskokatolickiej Parafii w Kudowie-Cermnej.

¹³ *Glaciographia oder gläbische Chronica das ist*, rękopis w zbiorach Biblioteki Miejskiej w Kłodzku.

¹⁴ B. Burtowska-Procał, *Kłodzko [w:] Popularna encyklopedia ziemi kłodzkiej*, t. 2: K–M, Kłodzko 2009, s. 63–64.

3. Znak wodny ze św. Piotrem w rękopisie *Glaciographia oder gläffische Chronica das ist*, rękopis w zbiorach Biblioteki Miejskiej w Kłodzku

było zatem duże zapotrzebowanie na papier, a dusznicki młyn był wówczas jedynym w całym hrabstwie producentem materiału piśmiennego. Zgromadzone w Archiwum Parafii Rzymskokatolickiej Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny w Kłodzku, zwanym dalej Archiwum kłodzkich jezuitów, najstarsze papierowe dokumenty sporządzono na arkuszach czerpanych w innych papierniach, na przykład w Świdnicy, a znaki wodne z charakterystycznym dla tego młyna dzikiem można odnaleźć między innymi w księgach urodzeń z drugiej połowy XVI wieku¹⁵. Jednak u schyłku tego stulecia dusznicka papiernia stopniowo przejmowała kłodzkich użytkowników papieru, czego dowodzi fakt, że księgi urodzeń, począwszy od 1593 roku, składane były z papierów znakowanych postacią św. Piotra¹⁶. Wiele odpisów dokumentów, jak też dokumentów oryginalnych przechowywanych w Archiwum kłodzkich jezuitów, sporządzono na arkuszach czerpanych w Dusznikach¹⁷.

¹⁵ Archiwum Parafii Rzymskokatolickiej Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny w Kłodzku [dalej: Archiwum kłodzkich jezuitów], *Catalogus baptizatorum 1583–1592*, nr szuflady W-11.

¹⁶ Archiwum kłodzkich jezuitów, *Catalogus baptizatorum 1593–1601*, nr szuflady W-11.

¹⁷ Spośród nich można wymienić odpisy dokumentów w Archiwum kłodzkich jezuitów: z 1499 r., sygn. K7a; z 1546 r., sygn. L6e. Sygnatury podano na podstawie: B. Bretholz, *Das Pfarrei-Archiv in Glatz und das Köglersche Urkunden- u. Aktenarchiv in der Pfarrei Ullersdorf*, Glatz 1928, dostępna pod adresem: <<http://www.dbc.wroc.pl/dlibra/docmetadata?id=17961&from=publication>> [dostęp: 12.11.2018].

Pierwszy przypadek wykorzystania dusznickich arkuszy poza hrabstwem kłodzkim odnotowano już na początku lat 90. XVI wieku we Wrocławiu. W 1592 roku we wrocławskiej drukarni Georga Baumanna Starszego został odbity pierwszy druk na papierze z Dusznik¹⁸. Fakt, że stolica Śląska posiadała własną papiernię, nie przeszkodził Gregorowi Kretschmerowi w sprzedaży sporej partii papieru na tamtejszym rynku. W literaturze przedmiotu można odnaleźć informacje o nadanym dusznickiej papierni przywileju dostarczania papierów do wszystkich urzędów państwowych we Wrocławiu w czasach Christiana Wilhelma Kretschmera¹⁹.

4. Znak wodny ze św. Piotrem w najstarszym odnalezionym dotąd druku, wydany w 1592 r., A. Calagius, *Hortusdoct. Laurentii Scholzii... quemillecolit Vratislaviae* [...], Vratislaviae 1592, zbiory Biblioteki Uniwersyteckiej we Wrocławiu, sygn. Ye601/4

Według przekazu Georgiusa Aeluriusa w 1619 roku powstała w Kłodzku pierwsza drukarnia²⁰. Jej siedziba znajdowała się w opustoszałych pomieszczeniach podupadłego w czasach reformacji klasztoru franciszkanów, a pierwszym kłodzkim drukarzem

¹⁸ Pismo Weroniki Karlak z Biblioteki Uniwersyteckiej we Wrocławiu do Macieja Szymczyka z dnia 10 maja 2018 roku: A. Calagius, *Hortusdoct. Laurentii Scholzii... quemillecolit Vratislaviae* [...], Vratislaviae 1592, sygn. Ye601/4.

¹⁹ W. Tomaszewska, *Z dziejów zabytkowej papierni w Dusznikach*, „Przegląd Papierniczy” 1966, nr 5, s. 169.

²⁰ *Geschichte der seit dreihundert Jahren in Breslau befindlichen Stadtbuchdruckerey als ein Beitrag zur allgemeinen Geschichte der Buchdruckerkunst*, Breslau 1804, s. 75, zob. <<https://visuallibrary.net/ihd/content/pageview/42954>> [dostęp: 12.11.2018].

był Rudolph Müller. Działalność drukarni trwała krótko, gdyż po zdobyciu Kłodzka w 1622 roku przez oddziały cesarskie zakład został zlikwidowany²¹. Do dziś nie znaleziono żadnej książki wydanej przez Müllera. Przypuszcza się, że oficyna ta w 1619 roku wydrukowała papier obwolutowy na ryzy dusznickiego papieru. Nadruki z postacią św. Piotra i napisami: „Samuel Kretschmer Papirmacher zum Reinertz” oraz datą „1619” zostały dotąd odnalezione w zbiorach Muzeum Narodowego we Wrocławiu²² oraz w zasobach Archiwum Państwowego w Brnie²³, co może sugerować, że dusznicki papier po 1619 roku był wykorzystywany nie tylko w stolicy Śląska, ale nawet na Morawach, znacznie bardziej odległych od Dusznik. Wrocławskie urzędy również w kolejnych dekadach były zaopatrywane w arkusze z Dusznik. W dokumentach archiwalnych zachował się między innymi zapis z 1694 roku o wielkiej dostawie dusznickiego papieru dla wrocławskiego generalnego urzędu podatkowego. Transakcję wartości 194 talarów firmował zarządzający wówczas papiernią Anton Franz Rosenberg²⁴.

W czasie wojny trzydziestoletniej (1618–1648) zniszczeniu uległo kilka papierni na Śląsku i w Czechach. Ich klientów czasowo mogła przejąć działająca wówczas nieprzerwanie czerpalnia w Dusznikach. Do chwili obecnej odnaleziono informacje o trzech niewielkich zakupach papieru dokonanych w 1645 roku u Kretschmerów przez Radę Miejską ze Świdnicy: 21 lutego świdniccy rajcy kupili 2 ryzy zwykłego papieru dusznickiego, płacąc 4 talary reńskie, 31 marca – 2 ryzy zwykłego papieru dusznickiego za 3 talary i 12 groszy, a 26 maja – 1 ryzę dusznickiego papieru kancelaryjnego za 2 talary 24 grosze²⁵. Świdnicka papiernia podczas wojny trzydziestoletniej uległa zniszczeniu dwukrotnie: w 1632 i w 1642 roku²⁶, zatem można przypuszczać, że świdniczanie częściej zaopatrywali się w papier w Dusznikach.

Najpóźniej na początku XVII wieku dusznicki papier trafił na dwory europejskich monarchów. Uzyskanie w 1607 roku przez Gregora i Georga Kretschmerów herbu od cesarza Rudolfa II, a krótko później tytułu szlacheckiego, może świadczyć o tym, że dusznicki papier był znany na dworze w Pradze lub nawet w Wiedniu²⁷. Wiemy natomiast, że stosowano go na dworze Władysława IV Wazy w Warszawie. Świadczy o tym list króla Polski napisany w Warszawie w 1644 roku, odnaleziony jeszcze w latach 60. XX wieku przez najwybitniejszą polską badaczkę dziejów papiernictwa

²¹ B. Czechowicz, *Kartka z dziejów kłodzkiego drukarstwa (XVII – poł. XIX w.)*, „Śląskie Zeszyty Krajoznawcze” 1992, z. 65, s. 41.

²² Zbiory Muzeum Narodowego we Wrocławiu, sygn. VII-12417.

²³ Archiwum Państwowe w Brnie (Fond 92 nr 704/7), za: J. Marchlewska, *Z dziejów nowszych i najnowszych Dusznik*, „Przegląd Papierniczy” 1972, nr 7, s. 237.

²⁴ R. Sachs, *Dusznicka papiernia i jej właściciele* [2], s. 47.

²⁵ Ibidem, s. 45–46.

²⁶ K. Małeczyńska, *Dzieje starego papiernictwa śląskiego*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1961, s. 29.

²⁷ M. Chmielewska, *Dokument herbowy Gregora i Georga Kretschmerów, 13 VIII 1607. Nobilitacja czy tylko herb?*, „Rocznik Muzeum Papiernictwa” 2017, t. 11, s. 113.

– Jadwigę Siniarską-Czaplicką – w bibliotece Polskiej Akademii Nauk w Kórniku²⁸. Właścicielką papierni była wówczas Susanna I Kretschmer von Schenckendorf, zarządzająca przedsiębiorstwem po śmierci męża Samuela I w 1640 roku. Papier na królewski list powstał zatem w czasach Susanny lub nieco wcześniej, jeszcze w czasach Samuela. Dzięki listowi Władysława IV mamy pewność, że najpóźniej w latach 40. XVII wieku arkusze z Dusznik znalazły odbiorców w odległej o niemal pół tysiąca kilometrów Warszawie. Pismo zostało sporządzone w kancelarii Władysława IV w Warszawie dnia 28 września 1644 roku, a jego odbiorcą miał być stronnik monarchy – wojewoda połocki, hetman polny litewski i senator Janusz Kiszka. W liście władca zaprasza Kiskę na zbliżający się sejm i wzywa hetmana, aby „ku pomnożeniu dobra pospolitego atentu rady swej użyzył”²⁹. Pisma takie kancelaria królewska wysyłała do wszystkich senatorów kilka miesięcy przed terminem sejmu. Można zatem sądzić, że listy o podobnej treści, również na papierze z Dusznik, zostały rozsyłane do pozostałych senatorów, a było ich wówczas w Rzeczypospolitej około 140. Trudno dziś stwierdzić, czy pismo monarchy zostało doręczone Januszowi Kiszce; Połock leżał na północno-wschodnich kresach ówczesnej Rzeczypospolitej, ponad 700 kilometrów od Warszawy.

5. Znak wodny ze św. Piotrem w rękopisie listu króla polskiego Władysława IV do Janusza Kiszki z 28 września 1644 r., Polska Akademia Nauk, Biblioteka Kórnicka, sygn. BK-346, Karta nr 87. Fot. z tekstem i po komputerowym oczyszczeniu z tekstu

²⁸ K. Sarnecki, *Notatki o znakach wodnych*, „Przegląd Papierniczy” 1967, nr 6, s. 216–217.

²⁹ Polska Akademia Nauk, Biblioteka Kórnicka, sygn. BK-346, Karta nr 87, List Władysława IV z 28 września 1644 r. do senatora Janusza Kiszki.

Brat Władysława IV i jego następca na tronie polskim – Jan Kazimierz Waza – również miał możliwość zetknąć się z dusznickim papierem, gdy po abdykacji w 1669 roku przejeżdżał przez Duszniki. Jego krótki pobyt w miasteczku był dużym wydarzeniem dla miejscowej społeczności, a prawdopodobnie stał się okazją do zakupu wytwarzanego tu papieru, który wówczas niewątpliwie był rarytasem.

Już w XVIII wieku, po przejściu dusznickiego młyna przez rodzinę Hellerów, zakład został znacznie rozbudowany. Po zagarnięciu ziemi kłodzkiej wraz ze Śląskiem przez Prusy pojawiły się nowe perspektywy rozwoju przedsiębiorstwa, które przez drugiego z Hellerów – Antona Benedikta – zostały z powodzeniem wykorzystane. Zaowocowało to zdobyciem nowych rynków zbytu. W 1750 roku król Prus Fryderyk II Wielki nadał Antonowi Benediktowi Hellerowi tytuł nadwornego papiernika króla Prus. Wydarzenie to zostało poprzedzone oceną czerpanych tu arkuszy przez królewskich urzędników. W 1764 roku władca wizytował dusznicki młyn papierniczy, stąd duże prawdopodobieństwo, że królewska kancelaria była regularnie zaopatrywana w papier wytwarzany nad Bystrzycą Dusznicką³⁰.

Wraz z rozwojem dusznickiego uzdrowiska wytwarzany tu papier, dzięki kuracjom różnej narodowości, trafiał do licznych krajów europejskich. Przynajmniej przez pierwsze dekady XIX stulecia, do czasów upowszechnienia się tańszego papieru wytwarzanego techniką maszynową, arkusze czerpane w Dusznikach były produktem, który warto było kupić na zapas. Tak uczynił przebywający w 1826 roku w tutejszym uzdrowisku Fryderyk Chopin, który jeszcze po powrocie do Warszawy prowadził korespondencję na papierze kupionym podczas kuracji w Dusznikach³¹. Można przypuszczać, że pobyt w dusznickim kurorcie nie tylko dla artystów, ale również dla wielu zwyczajnych kuracjuszy był dogodną okazją do zakupu papieru, który jeszcze w połowie XIX stulecia był dla intelektualnych elit obiektem pożądania. W drugiej połowie XIX wieku zapotrzebowanie na papier czerpany stopniowo malało. Również położenie dusznickiego młyna ulegało pogorszeniu.

Obecny stan wiedzy na temat rynków zbytu dusznickiej papierni jest stosunkowo skromny. Wiemy, że arkusze wytwarzane nad Bystrzycą Dusznicką wykorzystywali miejscowi urzędnicy, duchowieństwo oraz liczni mieszkańcy Dusznik. Naturalnym odbiorcą były również sąsiednie miejscowości. Tutejszy papier był produktem znanym w hrabstwie kłodzkim oraz w najważniejszych miastach Śląska (Wrocław, Świdnica). Wiemy również, że wykorzystywano go w kancelariach władców w Pradze lub w Wiedniu, w Warszawie oraz w Berlinie, co pozwala wnioskować, że był znany również w innych częściach Czech, Polski czy Prus. Dokładniejsze poznanie kierunków sprzedaży papieru z Dusznik będzie możliwe dzięki prowadzeniu dalszych badań w zasobach archiwalnych państwowych, kościelnych i prywatnych oraz w zbiorach starodruków w licznych bibliotekach. Terytorialnie poszukiwania należy

³⁰ R. Sachs, *Dusznicka papiernia i jej właściciele* [2], s. 51.

³¹ List Fryderyka Chopina do Jana Białobłockiego w Sokołowie z 2 października 1826 r., <<http://pl.chopin.nifc.pl/chopin/letters/detail/page/2/id/440>> [dostęp: 12.11.2018].

prowadzić nie tylko na terenie ziemi kłodzkiej i Śląska, ale również na obszarze Czech i Polski, a w dalszej kolejności Niemiec, Austrii oraz innych krajów Europy Środkowej i Wschodniej. Zadania tego nie sposób zrealizować wysiłkiem Muzeum Papiernictwa, które na cele badawcze posiada skromny budżet. Dlatego określenie obszarów sprzedaży dusznickiego papieru, ale również rynków zbytu innych młynów papierniczych, byłoby łatwiejsze w przypadku upowszechnienia badań filigranistycznych. Obecnie liczne archiwa i biblioteki prowadzą prace porządkowe i digitalizacyjne najcenniejszych zasobów, jednak przedmiotem tych aktywności jest zwykle treść rękopisów lub druków, a papier i ukryte w nim znaki wodne nie są zauważane. Warto również spopularyzować wśród historyków chęć poszerzania zainteresowań badawczych o proveniencję arkuszy, na których zostały sporządzone dokumenty będące przedmiotem ich naukowych dociekań³².

The main directions of Duszniki paper sales in the XVI and XVII centuries

Abstract

The paper mill in Duszniki-Zdrój is becoming increasingly popular among numerous scientists. However, progress in the research of paper mills should also be related to the identification of markets for paper produced in Duszniki. Given that there are no surviving lists of customers of Duszniki paper mills, research on the sales areas of paper produced here should be based on information about customers preserved in archives and on the study of the occurrence of watermarks with the figure of St. Peter, characteristic of the paper mill in Duszniki.

The current state of knowledge on the sales markets for the paper from Duszniki is relatively moderate. We know that sheets produced here in the XVI and XVII centuries were used in Duszniki and the neighbouring towns. At the latest, in the '90s of the XVI century, paper from Duszniki appeared in Wrocław. At the onset XVII century the most famous product from Duszniki was known at the court of Emperor Rudolf II of Habsburg, and in 1644 at the office the Polish King Władysław IV in Warsaw. In the XVIII century, the reach of paper from Duszniki expanded considerably, among others, due to the award of the title of the royal paper maker of the king of Prussia to the owner.

Broadening knowledge on the directions of sale of Duszniki paper requires further research. It would be particularly essential to specify watermarks in documents deposited in archives. It is also worth propagating amongst historians, the broad-

³² Ustalenie pochodzenia papieru jest możliwe dzięki analizie znaków wodnych widocznych w przezroczu papieru. Dostępne obecnie urządzenia techniczne (różnego typu folie lub panele podświetlające) znacznie ułatwiają obserwację i identyfikację znaków wodnych, gwarantując jednocześnie całkowite bezpieczeństwo badanym dokumentom.

ening of research interests about the provenance of sheets on which they compiled documents that are the subject of their research inquiries.

Keywords: Paper mill in Duszniki, Duszniki paper, sales markets, watermarks with the figure of St. Peter.

Translation Justin Nnorman

Hauptabsatzrichtungen für Papier aus Duszniki im 16. und 17. Jahrhundert

Zusammenfassung

Die Papiermühle in Duszniki-Zdrój erfreut sich bei zahlreichen Wissenschaftlern immer größerer Beliebtheit. Fortschritte bei der Erforschung der Geschichte der Papiermanufaktur stehen auch in Zusammenhang mit der Ermittlung der Absatzmärkte für in Duszniki hergestelltes Papier. Da es keine Kundenlisten der Papiermühle in Duszniki gibt, muss die Ermittlung der Verkaufsgebiete des hier hergestellten Papiers auf Informationen über die in Archiven verzeichneten Kunden und auf der Untersuchung des Vorkommens von Wasserzeichen mit der Figur des h. Petrus – charakteristisch für die Papiermühle in Duszniki – basieren.

Derzeit ist der Wissensstand über die Absatzmärkte für Papier aus Duszniki relativ gering. Wir wissen lediglich, dass die hier im 16. und 17. Jahrhundert hergestellten Blätter in Duszniki und benachbarten Städten verwendet wurden. Spätestens in den 90er Jahren des 16. Jahrhunderts tauchte auch in Wrocław Papier aus Duszniki auf. Am Anfang des 17. Jahrhundert war das berühmteste Produkt aus Duszniki am Hofe von Kaiser Rudolf II. von Habsburg sowie 1644 auch in der Kanzlei polnischen Königs Władysław IV. in Warschau bekannt. Im 18. Jahrhundert erfuhr der Anwendungsbereich für Papier aus Duszniki eine erhebliche Aufwertung, u.a. deswegen, weil dem Besitzer der Mühle der Titel des Hofpapiermachers des Königs von Preußen verliehen wurde.

Um das Wissen über den Verkauf des Papiermarktes in Duszniki zu vertiefen, bedarf es weiterer Nachforschungen. Besonders wichtig ist hierbei, die auf Dokumenten verwendeten Wasserzeichen in Betracht zu ziehen, die in Archiven hinterlegt sind. Lohnend wäre sicher auch, unter Historikern das Interesse für die Erforschung der Herkunft von Bögen voranzutreiben, auf denen Dokumente erstellt wurden, die Gegenstand ihrer wissenschaftlichen Untersuchungen sind.

Schlüsselbegriffe: Papiermühle in Duszniki, Papier aus Duszniki, Absatzmärkte, Wasserzeichen mit der Figur des Petrus.

Übersetzt von Alexander Alisch

Hlavní směry prodeje dusznického papíru v 16. a 17. století

Shrnutí

Papírenský mlýn v Dusznikach-Zdroji se těší čím dál většímu zájmu mnohých vědců. Pokrok v bádání dějin papírny je třeba však spojovat také s určením odbytových trhů papíru vyráběného v Dusznikach. Protože se nezachovaly žádné seznamy klientů dusznické papírny, je třeba výzkum oblastí prodeje zde vyráběného papíru založit na dochovaných archivních informacích o klientech a na výzkumu vyskytujících se vodotisků s podobiznou sv. Petra, charakteristických pro dusznický papírenský mlýn.

Nyní je stav znalostí o odbytových trzích dusznického papíru poměrně skromný. Víme, že archy vyráběné v 16. a 17. století se používaly v Dusznikach a okolních vesnicích. Nejpozději v 90. letech 16. století se papír z Dusznik objevil ve Wroclawi. Na začátku 17. století byl nejproslulejší dusznický výrobek znám na dvoře císaře Rudolfa II. Habsburského a v roce 1644 v kanceláři polského krále Vladislava IV. ve Varšavě. V 18. století se dosah výskytu papírů z Dusznik značně rozšířil, mimo jiné díky udělení majiteli mlýna titulu dvorního výrobce papíru pruského krále.

Rozšiřování znalostí o směru prodeje dusznického papíru vyžaduje další výzkum. Zejména důležité by bylo určování vodoznaků v dokumentech uložených v archivech. Stojí také za to popularizovat mezi historiky rozšiřování výzkumných poznatků o původu archů, na kterých byly pořízeny dokumenty, které jsou předmětem vědeckého bádání.

Klíčová slova: Papírenský mlýn v Dusznikach, dusznický papír, odbytové trhy, vodotisky s podobiznou sv. Petra.

Překlad Otmar Robosz